

УДК: 341.81(410)(477.7)=111=161.2

*Вікторія Константинова**

ВІЦЕ-КОНСУЛ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У БЕРДЯНСЬКУ ХАРВІ РОБЕРТ ЛОУ ТА ЙОГО РАПОРТИ

Стаття присвячена біографії та рапортам четвертого за хронологією офіційного представника Великої Британії у Бердянську, який перебував на консульській службі у цьому місті у 1876–1902 рр.

Ключові слова: консул, Велика Британія, міжнародні відносини, торгівля

Хоча список наукових праць, присвячених історії Бердянська XIX – початку XX ст., на сьогодні вже є доволі розлогим [26; 27; 30-37; 40-43; 45-49], вельми актуальна сьогодні проблематика діяльності офіційних представників європейських держав у цьому приморському місті почала активно вивчатись лише останнім часом [23; 24; 38; 39; 44], завдяки міжнародному проекту «Чорне море і його портові міста, 1774-1914. Розвиток, конвергенція та зв'язки зі світовою економікою». Зокрема, вдалося зібрати інформацію і про британського віце-консула Харві Роберта Лоу, якому і присвячена ця розвідка.

Судячи зі всього, Харві Роберт Лоу впродовж консульської кар'єри не змінював місць служби так, як це робили його попередники. Він став віце-консулом у Бердянську 12 жовтня 1876 р., причому зі всіх наявних документів виходить, що це приморське місто стало першим у його послужному списку. Звільнився зі служби Харві Роберт Лоу більш ніж через чверть сторіччя, 31 грудня 1902 р. Причому звільнився саме з віце-консульської посади у Бердянську. При цьому принаймні кілька річних рапортів з Бердянська в межах цього періоду складав не Лоу, а інші особи, що виконували тут консульські обов'язки.

* Доктор історичних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету, директор науково-дослідного інституту історичної урбаністики.

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

У 1876 р. у канцелярії Таврійського губернатора була заведена справа «О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe)» [29]. Фактично, наявні у цій справі документи великою мірою повторюють ту процедуру, яка двома роками раніше була пройдена щодо визнання британським віце-консулом у Бердянську Вільяма Георга Вагстафа: маємо повідомлення про призначення з боку британського консула у Таганрозі, звернення британського посла в Петербурзі до Міністерства іноземних справ, звернення Департаменту внутрішніх зносин Міністерства іноземних справ Російської імперії до керівника Таврійської губернії. Щоправда, звернення керівництва Таврійської губернії з відповідного питання тепер адресувалось не лише начальнику міста і порту Бердянська, але і Таганрозькому градоначальнику, причому тут уточнювалось, що треба було повідомити про спосіб життя, поведінку і політичну благонадійність Лоу. 8 грудня 1876 р. начальник міста і порту Бердянська Петро Петрович Шмідт рапортував Таврійському губернатору, що поведінка Лоу є відмінною і він не помічений ні в чому осудному. Про відсутність перешкод для призначення зі свого боку Департаменту внутрішніх зносин Міністерства іноземних справ 15 грудня написав і сам Таврійський губернатор. А вже 3 січня 1877 р. цей Департамент повідомляв Таврійському губернатору, що імператор звелів визнати Лоу британським віце-консулом у Бердянську. Тож Департамент просив губернатора допустити Лоу до виконання ним обов'язків «предварительно», ще до підписання Сенатом відповідного указу. 14 січня Таврійський губернатор довів це до відома начальника міста і порту Бердянська Шмідта, додавши, що не бачить перешкод для такого попереднього допущення Лоу. Втім, з огляду на стан зв'язку Таврійський губернатор тоді не знав, що ще за 3 дні до того Сенат вже встиг видати потрібний указ на його ім'я. 20 січня 1877 р. губернатор, повідомляючи зміст вищезгаданого указу Таврійському губернському правлінню, доручив останньому зробити з цього приводу всі потрібні розпорядження.

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

Перший річний рапорт, складений Харві Робертом Лоу вже 2 лютого 1877 р., хоча і містив інформацію по всім основним позиціям, заповнення яких потребував офіційний Лондон, був доволі лаконічним. При цьому, наряду з іншим, Лоу повідомив про сильний мороз, який наприкінці весни, 20 травня перекреслив всі сподівання місцевого населення на врожай винограду та фруктів; про катастрофу міського банку, в якій був замішаний вже колишній виконуючий обов'язки Бердянського міського голови; про виїзд до США 190 менонітських родин, які по приїзду на нове місце у листах своїм одновірцям змалювали обнадійливі перспективи; про те, що на потреби армії у Бердянську та його повіті було закуплено 2400 коней [5].

Немає нічого дивного у тому, що рапорт за 1877 р., складений 30 січня 1878 р., Лоу розпочав з опису негативних наслідків для торгівлі, викликаних російсько-турецькою війною і припиненням експорту через блокаду портів регіону. З цих же причин, як зазначав британський віце-консул, при доброму врожаї не можна було задовольнити високий попит на всі види сільськогосподарських машин. Неможливість експортування у поєднанні із великим врожаєм спричинила те, що всі склади у Бердянську виявились забитими, і для зберігання зерна стали винайматись навіть перші поверхи приватних будинків. Великий врожай у поєднанні з війною спричинив іншу проблему: саме в розпал жнив проводився призов на військову службу, що відірвав від сільськогосподарської роботи значну кількість працівників [6].

Одним з лейтмотивів рапорту Лоу за наступний, 1878 рік став опис позитивних наслідків завершення російсько-турецької війни і, відповідно, відновлення експорту через Бердянський порт. За даними британського віце-консула, обсяги зерна, відвантаженого у Бердянську в 1878 р., значно перевищили показники будь-якого іншого з попередніх близько 40 років існування тут порту [7].

Натомість наступні рапорти британського віце-консула Харві Роберта Лоу можуть розглядатись як хроніки поступової втрати Бердянськом своїх

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

позицій і все зростаючої очевидності марності сподівань на перетворення міста на «другу Одесу». Звичайно, мова йде лише про тенденцію, тож чи не в кожному із рапортів ми зустрічаємо в тому числі і фіксацію фактів, які в тій чи іншій мірі давали підстави і для оптимістичних прогнозів.

Зокрема, у складеному 4 лютого 1881 р. річному звіті за 1880 р. Лоу високо оцінював активність бердянського начальника міста і порту, який, за повідомленням віце-консула, влаштував біля моря бульвар із деревами і, попри опозицію з боку міської думи, зміг перетворити місце напроти Бердянської чоловічої гімназії на сад, тоді як раніше у дощову погоду воно являло собою велике брудне непрохідне озеро.

Між іншим, у тому ж рапорті Лоу підбив проміжні підсумки епопеї з еміграцією менонітів, оскільки саме на початок звітнього року припало завершення шестирічного терміну, коли місцеві представники цієї деномінації повинні були прийняти рішення щодо своєї подальшої долі. За даними Лоу, загальна кількість менонітів у Бердянському та Маріупольському повітах дорівнювала близько 26000 осіб, і близько 10000 емігрувало [8].

У рапорті Лоу за 1881 р. прозвучала ще одна тема для занепокоєння: віце-консул писав про загрозу єврейських погромів, через яку євреї на деякий час зачинили свої будинки та контори, а товари попрятали; для охорони деяких будівель і єврейських родин були виставлені військові. Показово, що суспільна напруга, яка відчувалась всіма, минула, як тільки у Бердянську з'явилися прогнози щодо доброго врожаю, на які з єврейського питання швидко переключились думки населення [9].

У 1887 р. рапорт віце-консула Харві Роберта Лоу з Бердянська за 1886 р. був опублікований вже в окремому щорічному номері, в якому були зібрані рапорти саме щодо портів Азовського моря [15, р. 17]. Першим у цьому номері подавався рапорт британського консула, дислокованого в Таганрозі, причому там йшлося не тільки про безпосередньо таганрозьку торгівлю, але і про стан торгівлі на Азовському морі в цілому. Тож тут вміщувалась і деяка інформація

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

про Бердянськ. Так, британський консул, який опікувався Таганрозьким консульським округом, яким у цей час був колишній віце-консул у Бердянську Вільям Георг Вагстаф, не тільки навів цитату з рапорту із Бердянська Харві Роберта Лоу, але і подав список головних експортерів і імпортерів, а також інших купців у кожному з азовських портів, у тому числі – і у Бердянську [15].

Натомість відомості Харві Роберта Лоу про Бердянськ за 1887 р. вже подавались у рамках звіту не по Таганрозькому, а по Одеському консульському округу [16]. Між іншим, у цьому рапорті Лоу не змінив традиції ретельно відстежувати ситуацію із конкуренцією на місцевому ринку британських, інших іноземних та місцевих сільськогосподарських машин. Відповідний аспект висвітлювався в рапортах Лоу і в подальшому.

Рапорт Харві Роберта Лоу за 1888 р. також подавався серед рапортів по Одеському консульському округу. У цьому рапорті Лоу знайшов відображення той факт, що його співвітчизник взявся допомогти вирішити проблему, яка була (і залишається донині) вельми актуальною – забезпечення Бердянська питною водою. Міська дума мала намір укласти з британцем контракт на спорудження артезіанського колодязя. Ще за рік до того Лоу відзначив у рапорті, що якійсь британці успішно реалізували проект буріння артезіанської свердловини глибиною 900 футів у сусідньому з Бердянськом Мелітополі. Тепер же Лоу писав, що шотландець вже зробив низку свердловин у кількох повітах, і Бердянська дума вже уклала із ним контракт на буріння свердловини безпосередньо у місті; роботи мали розпочатись найближчим часом, так що була надія, що невдовзі Бердянськ задовольнить свої вельми нагальні потреби у якісній воді.

Невдовзі британське віце-консульство в Бердянську знов змінило своє підпорядкування: тоді як опублікований у 1889 р. рапорт про стан сільського господарства у 1889 р. ще подавався через Сендвіча (Sandwith), британського генерального консула в Одесі [17], рапорт Лоу про стан торгівлі у тому самому 1889 р., опублікований у 1890 р., подавався вже в рамках рапортів по Таганрозькому консульському округу [18].

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

Рапорти Харві Роберта Лоу з Бердянська за всі наступні роки також йшли саме по цьому консульському округу. У рапортах за 1889–1892, 1894 рр. Лоу продовжив висвітлювати епопею із пошуками шотландцем артезіанської води у Бердянську, повідомляючи, зокрема, що ще одна свердловина була пробурена ближче до моря, а потім ще і ще. Втім, як відомо, Бердянськ тоді артезіанської води так і не отримав.

У рапорті за 1892 р. серед іншого Харві Роберт Лоу із приємністю повідомляв, що до Бердянська завітав урядовий представник, і згідно з його оцінкою, місцева митниця перевершувала багато з тих, які він відвідував раніше [19]. Крім того, тут же Лоу писав про завершення коштовного ремонту хвилерізу, про вимощення гранітом все більшої кількості бердянських вулиць, облаштування місць для відпочинку городян із насадженими там деревами та встановленими лавами, а також про низку інших ознак прогресу, які британський віце-консул значною мірою відніс до заслуг міського голови.

Рапорт з Бердянська за 1893 р. був складений не Харві Робертом Лоу, але рапорти за 1894 р. знов належали його перу. Тут більша частина інформації так чи інакше була пов'язана із рекордним врожаєм, а, відповідно, і рекордним експортом зернових, які перевищили навіть хороші показники попереднього року [20; 21].

Лоу пропустив і складання рапортів за 1895, 1898 і 1901 рр.

У рапорті ж за 1896 р. Харві Роберт Лоу, наряду з іншим, повідомляв про прогрес у будівництві залізниці до Бердянська, до чого була залучена і англо-російська компанія, що мала виконати роботи вартістю 100 тисяч фунтів. Лоу зауважив, що спорудження залізниці насправді буде мати велике значення як для місцевого порту, так і для селян, але в разі збереження тенденції поганих врожаїв залізниця мало чим зарадить. Із інших повідомлених британським віце-консулом подробиць звернемо увагу на новину про появу в Бердянську телефону. Лоу писав керівництву, що йому часто доводилось чути скарги, що британські комівояжери рідко відвідують ці краї, що тут не бачать зразки

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

британської продукції, не знають цін на неї. Разом із тим, тут скаржились і на погану якість товарів, що замовлялись із Німеччини і при доставці ніколи не відповідали попередньо демонстрованим зразкам [22].

Натомість у рапорті за наступний, 1897 р., Лоу із сумом був змушений констатувати, що тут все ж таки одержували багато каталогів, але всі вони виявились абсолютно не потрібними, попит на британські та інші іноземні товари, і без того невеликий, ставав все меншим, і вони витіснялись товарами, виробленими в самій країні. При цьому Лоу зізнався, що він не має і гадки, що можна порадити для покращення ситуації із попитом на британські товари. Разом із тим, у цьому ж рапорті Лоу висловив впевненість, що із скорим відкриттям залізниці на території, щодо якої він склав рапорт, почнуть розвиватись видобувна та інші галузі індустрії: французькі та бельгійські синдикати, які вже вклали чималі кошти у розвиток «Південної Росії», тепер викупили права на видобування корисних копалин у кількох місцях повіту. З міських новин віце-консул звернув увагу, зокрема, на те, що дума в звітному році отримувала пропозиції про будівництво нафтового резервуару і артезіанського колодязя; що план будівництва нового порту виявився дефектним і реальні роботи потребували значно більше коштів [1].

Лоу, звітуючи за 1899 р., знову наголошував на перспективах, які відкривались перед Бердянськом завдяки налагодженню залізничного сполучення, облаштуванню нового порту і розробці покладів корисних копалин, так що перетворення Бердянська на один із найважливіших портів регіону було, згідно з британським віце-консулом, лише питанням часу. Лоу повідомив і про чергові успіхи місцевого виробництва сільськогосподарських машин, чия продукція продавалась у Саратовській і Воронезькій губерніях, а через Одеський порт вивозилась навіть до Владивостоку. Фактично, як констатував британський віце-консул, місцеві виробники повністю витіснили іноземні машини з бердянського ринку. Лоу написав і про отримане повідомлення, що лише за 40 верст від Бердянська було виявлене багате

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

джерело нафти, але після перевірки виявилось, що це були лише чутки. Натомість, на жаль, не були чутками повідомлення про всілякі негаразди, яких місцеве населення та бізнес зазнали через вкрай бідний врожай 1899 р. [2]

Про низький врожай і, відповідно, несприятливі умови для торгівлі Лоу повідомляв і в рапорті за наступний, 1900 р. Віце-консул висловлював побоювання, що якщо ця негативна тенденція продовжиться, низка ведучих експортерів зерна буде змушена залишити тутешній ринок і шукати інші місця для вкладення капіталів. При цьому Лоу продовжив висвітлювати успіхи місцевого сільськогосподарського машинобудування, зокрема, зазначивши, що при продажу кількох тисяч жнивварок і великої кількості плугів, як і в минулому році, абсолютна їх більшість знайшла використання не на території безпосередньо Бердянського повіту, а у інших регіонах Російської імперії. Хоча і не вся продукція була розпродана. З точки зору британського віце-консула було важливо, що два наявні в Бердянську заводи сільськогосподарського машинобудування робили великі замовлення товарів із Англії, необхідних для ведення їхнього бізнесу. Лоу інформував керівництво і про те, що Бердянська міська дума кожної осені продавала через аукціон певну кількість родючої піщаної низинної цілинної землі, яка чудово підходить для вирощування виноградників, і за ці ділянки точилася справжня боротьба, так що ціна за кращі ділянки площею в 2 акри доходила до 170 фунтів. Лоу пророкував, що невдовзі виноробна галузь у Бердянську зазнає потужного розвитку [3].

Разом із розглянутими вище рапортами, на сьогодні збереглася й інша кореспонденція Лоу. Вже за наступний після призначення Харві Роберта Лоу на посаду у Бердянську рік (1877) у Національному архіві (Велика Британія) відклались документи з його повідомленнями [14]. Там же знаходиться і листування Лоу за 1878 [11], 1880 [12], 1900 [13] рр. У цьому ж архіві за 1901 р. зберігається надіслана з Бердянська до британського Foreign Office «Marriage notice book» [10].

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

Зміст деяких рапортів Лоу з Бердянська не залишився поза увагою широкого загалу. Зокрема, цитата з рапорту Лоу щодо заходів із упередження єврейських погромів у Бердянському повіті була опублікована у «The Spectator» у березні 1882 р. Рапорт Лоу за 1882 р. з оцінкою можливостей імпорту сільськогосподарських машин цитувався газетою «Boston Post» від 17 липня 1883 р. [4]. Рапорт бердянського віце-консула з повідомленням цін на пшеницю був використаний у вперше опублікованій у 1885 р. роботі Стівена Джинса «England's Supremacy: Its Sources, Economics and Dangers» [25].

Цікаво, що бердянці називали британського віце-консула Харві Роберта Лоу на напів-місцевий манер – Гарвей Іванович, а також Гарвей Іосифович.

У списку домовласників Бердянська, вміщеному у виданні 1911 р. «Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга», знаходимо вказівку на п'ять домоволодінь, що належали відповідно «Г.И.Ло, В.Г.Ло, С.Г.Ло», причому домоволодіння двох останніх розташовувались у четвертому кварталі Німецької слобідки (тобто між четвертою та п'ятою лініями «Колонії»). Що ж до трьох домоволодінь безпосередньо «Г.И.Ло», то перше з них знаходилося у тому самому четвертому кварталі Німецької слобідки, друге – за Німецькою слобідкою і третє – на Дальніх Макортах [28, с. 82]. Навряд чи тут ми маємо справу із даними про когось іншого, а не про колишнього британського віце-консула, того самого «Гарвея Івановича» («Гарвея Іосифовича»), який залишився у Бердянську після звільнення з консульської служби. Адже, напевно, зовсім не випадково в одному з останніх своїх рапортів віце-консул Лоу писав про аукціони родючих піщаних ґрунтів у Бердянську і про чудові перспективи розведення тут виноградників [3, р. 23] – саме у та за Німецькою слобідкою та на Макортах ці ґрунти і знаходились.

Такими були біографія та рапорти четвертого за хронологією офіційного представника Великої Британії у Бердянську. Подробиці про діяльність Харві Роберта Лоу в Бердянську англомовні читачі зможуть дізнатись з нещодавно

опублікованої книги «European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. # 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District (London : Harrison and Sons, 1898). – Pp. 24–26.

2. # 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District (London : Harrison and Sons, 1900) . – Pp. 23–25.

3. # 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District (London : Harrison and Sons, 1901) . – Pp. 21–24.

4. Boston Post (July 17, 1883) . – P. 2.

5. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London : Harrison and Sons, 1877) . – Pp. 825–828.

6. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London : Harrison and Sons, 1878) . – Pp. 725–730.

7. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London : Harrison and Sons, 1879) . – P. 1431.

8. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London : Harrison and Sons, 1881) . – Pp. 1042–1043.

9. Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London : Harrison and Sons, 1882) . – P. 1099.

10. FO 399/1 – Marriage notice book // The National Archives [Електронний ресурс] // URL : <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2270272> (Дата звернення : 18.05.2015).

11. FO 65/1018 – Consuls at Helsingfors, Archangel, Taganrog ; Campbell, Shergold, Carruthers, Hoyland, Vice-Consuls at Poti, Berdiansk ; Gardner, Lowe,

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL : <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254864> (Дата звернення : 18.05.2015).

12. FO 65/1093 – Consuls at Archangel, Helsingfors, Kertch, Riga, Taganrog. Gellermann, Campbell, Barrow, Colledge, Grignon, Hill, Breslau, Raby, Wooldridge. Vice Consuls at Berdiansk, Poti, Wiborg, Nicolaeff, Lowe, Gardner, Backland, Wagstaff. Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL : <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254939> (Дата звернення : 18.05.2015).

13. FO 65/1612 – Consuls at Batoum, Helsingfors, Moscow, Riga, Taganrog. Stevens, Cooke, Medhurst, Woodhouse, Hunt. Vice Consuls at Berdiansk, Kertch. Lowe, Wardrop. Secretary. Mr. Burrell. Consular Commercial Treaty // The National Archives [Електронний ресурс] // URL : <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C255458> (Дата звернення : 18.05.2015).

14. FO 65/981 – Consuls at Helsingfors, Kertch, Archangel, Viborg, Taganrog, Berdiansk, Reval; Campbell, Barrow, Shergold, Lorentz, Carruthers, Lowe, Soucanton, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL : <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254827> (Дата звернення : 17.05.2015).

15. Foreign Office. 1887. Annual Series. # 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff (London : Harrison and Sons, 1887) . – Pp. 3, 15–17.

16. Foreign Office. 1888. Annual Series. # 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa (London : Harrison and Sons, 1888) . – Pp. 1, 15–17.

17. Foreign Office. 1889. Annual Series. # 617. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Agriculture of Southern Russia (London : Harrison and Sons, 1889) . – P. 9, 20–24.

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

18. Foreign Office. 1890. Annual Series. # 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London : Harrison and Sons, 1890) . – Pp. 21–24.

19. Foreign Office. 1892. Annual Series. # 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London : Harrison and Sons, 1892) . – P. 32.

20. Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1511. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London : Harrison and Sons, 1895) . – Pp. 8–9.

21. Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1620. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Trade & c., of the Consular District of Taganrog (London : Harrison and Sons, 1895) . – Pp. 17–22.

22. Foreign Office. 1897. Annual Series. # 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London : Harrison and Sons, 1897) . – Pp. 21–25.

23. Konstantinova Victoria. European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period : British Consular Reports about Italian Shipping / Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anastasiya Ignatova. – Berdyansk, 2016. – 184 p.

1. 24. Lyman Igor. British Vice-Consul in Berdyansk John Edward Greaves / Igor Lyman, Victoria Konstantinova // Scriptorium nostrum. – 2016. – № 2 (5). – С. 86–108. [Електронний ресурс]: [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

25. Stephen Jeans, England's Supremacy: Its Sources, Economics and Dangers. 1885. Reprint. (London : Forgotten Books, 2013) . – P. 98 (125).

26. Бастрыга И. Начала истории Бердянска / И. Бастрыга, И. Лыман. – Запорожье, б.и., 2002. – 132 с.

27. Баханов К. А. Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского / К. А. Баханов, И. И. Лыман // Крыжановский В.К. Дневники. – Запорожье: Просвіта, 2002. – 218 с.

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

28. Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь : типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 82.

29. Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября 1876 г. – 20 января 1877 г.). – 8 арк.

30. Константинова В. Н. Бердянская мужская гимназия – предшественница Бердянского государственного педагогического университета / В. Н. Константинова // Актуальные проблемы и перспективы современного гуманитарного знания : материалы международной научно-практической конференции (Невинномысск, 26 марта 2009 года) / отв. ред. С. Н. Артемов, О. Н. Палиева ; НГГТИ. – Ставрополь : Литера, 2009. – С. 141–145.

31. Константинова Виктория. Бердянские купцы XIX столетия: материалы к просопографическому портрет / Виктория Константинова, Игорь Лыман // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1134 : Серія «Історія». – Вип. 49. – С. 206–217.

32. Константинова В. М. Бердянськ кінця XIX ст. : особливості складу населення приморського повітового міста Південної України / В. М. Константинова // Музейний вісник. – № 9. – Запоріжжя, 2009. – С. 147–153.

33. Константинова В. М. Джерела локальної історії освіти : проект створення багатотомного археографічного видання з історії Бердянського державного педагогічного університету / В. М. Константинова // Наукові записки : [Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Тематичний випуск : «Джерела локальної історії : методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація»]. – К., 2009. – Т. 19. – Кн. 2. Част. 2. – С. 372–381.

34. Константинова В. М. Колишній директор Катеринославської гімназії Микола Степанович Алаєв : бердянський період діяльності / В. М. Константинова // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

сторінки : Науковий щорічник. Випуск 7. – Дніпропетровськ : НГУ, 2010. – С. 143–148.

35. Константинова В. М. Публікації «Одеського Вісника» як джерело з історії Бердянська останньої чверті XIX ст. / В. М. Константинова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 214–218.

36. Константинова В. М. Чиновники, інтелігенція, міщани... : населення Бердянська кінця XIX ст. за статистичними джерелами / В. М. Константинова // Інтелігенція і влада : громадсько-політ. наук. збір. – Вип. 19. – Одеса : Астропринт, 2010. – С. 24–30.

37. Лиман І. Справа про наглядача Бердянської митної застави титулярного радника Крижанівського / І. Лиман, М. Єременко // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2013. – № 1 (7). – С. 5–18.

38. Лиман І. William George Wagstaff – British Consul, Responsible for Ekaterinoslav Province and Ports of the Sea of Azov / І. Лиман, В. Константинова // Історія і культура Придніпров'я : Невідомі та маловідомі сторінки. – 2016. – Вип. 12. – С. 57–62.

39. Лиман І. Британський консул у Бердянську Вільям Георг Вагстаф / І. Лиман, В. Константинова // Scriptorium nostrum. – 2015. – № 3. – С. 72–90. [Електронний ресурс]: [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

40. Лиман І. І. Австралійське видання єврейських наративів Північного Приазов'я / І. І. Лиман // Музейний вісник. – № 11/2. – Запоріжжя, 2011. – С. 106–08.

41. Лиман І. І. Газетні публікації як джерела локальної історії: досвід підготовки трьохтомного археографічного видання «Бердянськ очима кореспондентів «Одеського Вісника»» / І. І. Лиман // Південний архів.

В. Константинова. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу...

Історичні науки : Збірник наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – Вип. XXX. – С. 148–154.

42. Лиман І. І. Полеміка щодо з'єднання залізницею Бердянська з Дніпровським Надпоріжжям та іншими місцевостями Катеринославщини в публікаціях «Одеського Вісника» 1847 року // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-т, 2010. – Вип. 8. – С. 111–121.

43. Лиман І. І. Матеріали про Азовське козацьке військо в щоденниках «бердянського літописця» В. Крижанівського / І. І. Лиман, В. М. Константинова // Козацька спадщина : Альманах Інституту суспільних досліджень. – Вип. 4. – Дніпропетровськ : «Пороги», 2008. – С. 124–128.

44. Лиман І. І. На захисті інтересів Великої Британії у Північному Приазов'ї : консул Джеймс Ернест Наполеон Зораб / І. І. Лиман, В. М. Константинова // Історія торгівлі, податків та мита. – 2015. – № 2. – С. 139–156.

45. Лиман Ігор. Поширення імперських практик взаємин держави і церкви : релігійне життя Бердянська першого десятиріччя його існування / Лиман Ігор, Подколзіна Софія. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2015. – 118 с.

46. Лыман И. И. Бердянск и Таганрог в австралийском издании воспоминаний Рафаила и Елены Кабо / И. И. Лыман // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. Гуманитарные науки. – Таганрог : Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2011. – № 2. – С. 37–40.

47. Лыман И. И. Бердянск и его уезд последней четверти XIX века в публикациях «Одесского Вестника» / И. И. Лыман, В. Н. Константинова // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. Гуманитарные науки. – Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2008. – Специальный выпуск № 2. – С. 108-112.

48. Лыман Игорь. Бессарабский историк Иван Халиппа – лектор и заведующий Бердянских педагогических курсов / Игорь Лыман, Виктория

Константинова // Revista de Istorie a Moldovei. – Numărul 4(104) / 2015. – P. 100–119.

49. Чоп В. М. «Вольный Бердянск» : місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки) / В. М. Чоп, І. І. Лиман. – Запоріжжя : РА «Тандем – У», 2007. – 478 с.

Статья посвящена биографии и рапортам четвертого по хронологии официального представителя Великобритании в Бердянске, который находился на консульской службе в этом городе в 1876–1902 гг.

Ключевые слова: консул, Великобритания, международные отношения, торговля.

The article is devoted to the biography and reports of the fourth by chronology official representative of Great Britain in Berdyansk. Details of activities of Harvey Robert Lowe in Berdyansk have been studied on the base of archival materials and a wide range of English-language sources, including consular reports of Lowe to London.

Harvey Robert Lowe, who became the Vice-Consul in Berdyansk on October 12, 1876, did not change places of service. According to all available documents, this city-port was the first in his track record. More than a quarter century later, on December 31, 1902 Harvey Robert Lowe retired from the diplomatic post in Berdyansk. Within this period, several annual reports from Berdyansk were written not by Lowe, but by other persons who performed diplomatic duties there.

In 1876, the Chancellery of the Taurian governor formed the file «About the appointment of Harvey Robert Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk».

Dwellers of Berdyansk called the British Vice-Consul Harvey Robert Lowe in a semi-local manner – Harvey Ivanovich or Harvey Iosifovich. In the list of homeowners of Berdyansk for 1911 we can find information about five households, belonging respectively to «H.I. Lo, V.H. Lo, S.H. Lo». Directly «H.I. Lo» was the owner of three households. It is unlikely that the data is of somebody other than the former British Vice-Consul «Harvey Ivanovich» («Harvey Iosifovich»), who stayed in Berdyansk after his release from the diplomatic service. It is probably not by chance that in one of his last reports the Vice-Consul Lowe wrote about auctions of virgin, fertile, low-lying, sandy lands in Berdyansk and the excellent prospects of cultivating vineyards there.

The British Vice-Consulate in Berdyansk was not functioning during several years after the resignation of Harvey Robert Lowe.

Keywords: consul, Great Britain, international relations, trade